

Date: 7th October-2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ BUZILISHLARINI
ANIQLASH VA LOGOPEDIK KORREKSIYA QILISH

University of Business and science "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası
o'qituvchisi

Xayrulloeva Marjona Tuychi qizi

e-mail: Khayrullayevam14@gmail.icloud.com

University of Business and science kunduzgi ta'lim bosqich

MPK 24-01 guruh talabasi

Turg'unova Dilnoza Komiljon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlarini erta aniqlash, logopedik tekshiruvning mazmuni va bosqichlari hamda korreksion ishning asosiy yo'nalishlari yoritilgan. Nutq rivojlanishining yosh me'yorlari, nutq buzilishlarining turlari, bilish jarayonlari bilan nutq o'rtasidagi bog'liqlik, artikulyatsion mashqlar va o'yin texnologiyalaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan. Maqola logopedlar, maktabgacha ta'lim tarbiyachilari, ota-onalar hamda maxsus pedagogika yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi, nutq buzilishi, nutq rivojlanishi, logopedik tashxis, korreksiya, nutqni rivojlantirish, artikulyatsion mashqlar, bilish jarayonlari, logopedik tekshiruv.

Annotation: The article deals with early identification of speech disorders in preschool children, the content and stages of speech therapy assessment and the main directions of corrective work. Age norms of speech development, types of speech disorders, the relationship between cognitive processes and speech, articulation exercises and the use of play technologies are considered. The article is intended for speech therapists, preschool teachers, parents and students of special education.

Keywords: speech of preschool children, speech disorder, speech development, speech therapy diagnosis, correction, speech development activities, articulation exercises, cognitive processes, speech therapy examination.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы раннего выявления нарушений речи у детей дошкольного возраста, содержание и этапы логопедического обследования, а также основные направления коррекционной работы. Описаны возрастные нормы развития речи, виды речевых нарушений, связь познавательных процессов с речью, артикуляционные упражнения и использование игровых технологий. Статья предназначена для логопедов, воспитателей дошкольных организаций, родителей и студентов направления специальной педагогики.

Date: 7th October-2026

Ключевые слова: *речь детей дошкольного возраста, нарушение речи, развитие речи, логопедический диагноз, коррекция, развитие речи, артикуляционные упражнения, познавательные процессы, логопедическое обследование.*

Bolaning gapirishi ota-onani ham, tarbiyachini ham quvontiradigan voqea. Lekin hamma bola ham «vaqtida» gapira boshlamaydi. Birov uch yoshga kirganda ham bir-ikki soʻz bilan kifoyalanadi, boshqasi tinmay gapiradi-yu, uning nima deyotganini begonalar tushunolmaydi, hatto baʼzan yaqinlari ham. Shunday oilalar koʻpincha kutadi: «katta boʻlsa oʻzi toʻgʻrilanib ketadi». Baʼzan shunday boʻladi. Ammo har doim emas. Nutq nuqsoni oʻtib ketmagan bola maktabga kelganda harf va tovushni adashtiradi, oʻqishda orqada qoladi va baʼzan sinfdoshlari oldida gapirishdan oʻzini olib qochadigan boʻlib qoladi.

Shu sababli maktabgacha yoshda nutq buzilishlarini payqash va tuzatish masalasi bugun alohida eʼtiborni talab qiladi. Mamlakatimizda maktabgacha taʼlim tizimi soʻnggi yillarda sezilarli oʻzgardi: «Maktabgacha taʼlim va tarbiya toʻgʻrisida»gi Qonun qabul qilindi [1], «Ilk qadam» davlat oʻquv dasturida esa nutq oʻstirish alohida yoʻnalish sifatida berilgan [2]. Bu hujjatlar bolaning nutqini rivojlantirishni tarbiyachining vazifalari qatoriga kiritadi, lekin tarbiyachi nuqsonni oʻzi tuzatishi kerak degani emas; uning vazifasi nuqsonni koʻra bilish va bolani oʻz vaqtida logopedga yoʻnaltirishdir. Nazariy asoslar rus logopediyasida R.E.Levina [6], T.B.Filicheva va G.V.Chirkina [7, 8], L.S.Volkova [9] ishlarida puxta yoritilgan. Oʻzbek tilidagi tavsiyalarni esa M.Yu.Ayupova [3], Z.M.Ahmedova va hamkorlari [4] hamda L.R.Moʻminova [5] asarlaridan topish mumkin.

Nutq kechikishining sabablari har bolada har xil. Baʼzan gap perinatal davrdagi noqulay holatlarda, baʼzan eshitishning pasayishida, baʼzan esa oddiy koʻringan, lekin muhim omilda: bola bilan kam gaplashilishida. Hozirgi oilalarda bolaga telefon yoki planshet berib qoʻyish odatga aylanib bormoqda. Ekrandagi multfilm bolaga soʻz eshittiradi, ammo unga javob bermaydi, savol bermaydi, uning gapini kutmaydi. Jonli muloqotning oʻrnini esa hech narsa bosa olmaydi. Albatta, bu har bir kechikkan bolaning aybi ekranda degani emas. Lekin tekshiruvda bu savolga ham javob izlanadi.

Nuqsonni aniqlash uchun avval meʼyor qanday boʻlishini bilish kerak. Bola odatda bir yoshga yaqin birinchi maʼnoli soʻzlarini aytadi. Ona, dada, ber. Ikki yoshda ikki soʻzdan gap tuza boshlaydi, uch yoshda esa «nima bu?», «qayerga ketdik?» deb soʻrayverib, kattalarni charchatib qoʻyadi. Toʻrt-besh yoshga kelib rasm boʻyicha gapirish, koʻrgan-eshitganini aytib berish imkoniyati paydo boʻladi va tovushlarning aksariyati toʻgʻri aytila boshlaydi. Qiyin tovushlar, ayniqsa «r» va shivillovchi tovushlar, baʼzan olti yoshgacha shakllanib boradi, bu hali nuqson emas. Demak, har bir xatoga qarab tashvishlanish ham, hammasini «yoshiga xos» deb qoʻyib yuborish ham notoʻgʻri.

Mutaxassisga koʻrsatish kerak boʻlgan belgilar nisbatan aniq. Ikki yoshda soʻz deyarli yoʻq. Uch yoshda bola ikki-uch soʻzni birlashtirmaydi. Toʻrt yoshdan oshganda ham uning nutqini yaqinlari tushunmaydi yoki gapirayotganda tutilish, takrorlash, tovushni choʻzish seziladi. Eshitishni ham unutmaslik kerak, chunki «gapirmaydigan» bola baʼzan aslida yaxshi eshitmaydigan bola boʻlib chiqadi.

Date: 7th October-2026

O'zbek tilining o'ziga xos tovushlari ham ayrim bolalar uchun qiyinchilik tug'diradi. Ko'pincha «r», «l», «sh», «ch», «s», «z» tovushlari buziladi, «q», «g'», «x» kabi tovushlar esa ba'zan «k», «g», «h» bilan almashtiriladi. Ikki tilli muhitda o'sayotgan bolalarda tillarning o'zaro ta'siri ham qo'shiladi. Shu sababli logoped bolaning qaysi tilda gapirishini va oilada qaysi til ustunligini ham aniqlab olishi kerak, aks holda til aralashuvi nuqson deb baholanib qolishi mumkin.

Maktabgacha yoshda tez-tez uchraydigan nuqsonlar qatoriga dislaliya (tovushlarni buzib aytish), dizartriya, fonetik-fonematik rivojlanmaganlik, umumiy nutq rivojlanmaganligi (UNR), rinolaliya, duduqlanish va alaliya kiradi. Dizartriya nutq mushaklari harakati yetarlicha boshqarilmaydi, shuning uchun nutq «g'ijimlangan», sekin yoki ohangsiz eshitiladi; uni bartaraf etish texnologiyalari haqida o'zbek tilida alohida qo'llanma ham bor [5]. UNR esa boshqacha. Bunda bolaning tovush talaffuzi ham, lug'ati ham, grammatik qurilishi ham birdek qiyin ahvolda bo'ladi. R.E.Levina bu holatni uch, keyinchalik to'rt darajaga ajratgan [6]: birinchi darajada bola asosan imo-ishora, tovush o'xshatmalari va qisqartirilgan so'zlar bilan gapiradi, to'rtinchi daraja esa ancha yengil bo'lib, uning belgilari faqat murakkab so'zlarda va ayrim grammatik shakllarda bilinadi.

Yana bir narsa. Nutq muammosi kamdan-kam hollarda yolg'iz keladi. Eshitish xotirasi sust bola yangi so'zni kech eslab qoladi. Diqqati tez chalg'iydigan bola logoped ko'rsatmasini oxirigacha eshitmaydi. Mayda harakatlari rivojlanmagan bolada esa artikulyatsiya ham qiyin kechadi. Shu bois tekshiruvda faqat tovushlarga emas, bilish jarayonlariga ham qarash lozim.

Tekshiruv odatda bolaning o'zidan emas, ota-onasi bilan suhbatdan boshlanadi. Homiladorlik va tug'ruq qanday o'tgan, bola qachon yura va gapira boshlagan, qanday kasalliklarni boshidan kechirgan, uyda qaysi tilda gaplashiladi: bu savollarning har biri nuqson sababini tushunishga yordam beradi. Keyin logoped bolani kuzatadi. Bola osonlik bilan aloqaga kirishadimi, ko'rsatmani tushunadimi, o'yin paytida gapiradimi, shularga e'tibor beradi. Ba'zan bola tekshiruvda indamaydi, uyda esa ancha ko'p gapiradi. Shuning uchun tarbiyachi va ota-onaning gapini inobatga olmaslik xato.

Asosiy qismida nutqning alohida tomonlari ketma-ket tekshiriladi. Dastlab lab, til, tish va tanglay tuzilishi hamda ularning harakati ko'riladi: bola tilini yuqoriga ko'tara oladimi, lablarini cho'zib ushlab tura oladimi, bir harakatdan ikkinchisiga qiynalmay o'ta oladimi. Tovush talaffuzi so'zning boshida, o'rtasida va oxirida alohida tekshiriladi, chunki bola «sh» tovushini yakka holda to'g'ri aytsa ham, so'z ichida buzishi mumkin. Fonematik eshitishni aniqlash uchun o'xshash so'zlar («tom — dom») farqlatiladi, bo'g'in qatorlari takrorlatiladi. Undan so'ng lug'at, gap tuzilishi, rasm asosida hikoya qilish ko'riladi. Bunday topshiriqlarning ko'p namunasi «Logopedik o'yin» kitobida berilgan [4].

Natijalar nutq kartasiga yoziladi va tashxis qo'yiladi. Biroq bir uchrashuv yetarli emas. Bola charchagan bo'lishi mumkin, kayfiyati yo'q bo'lishi mumkin, notanish xonadan cho'chiyotgan bo'lishi ham mumkin. Shu sababli bir necha kun ichida takroriy kuzatuv o'tkazish, zarurat bo'lsa, bolani nevrolog, quloq-burun-tomoq shifokori yoki psixologga yuborish kerak.

Date: 7th October-2026

Tarbiyachi uchun murakkab testlar shart emas, oddiy kuzatuv ham ko'p narsani ko'rsatadi. Bola ismiga javob beradimi? «Stolga qo'y», «ol» kabi ko'rsatmani tushunadimi? O'yin paytida o'zi gap boshlaydimi yoki faqat takrorlaydimi? Tengdoshlari uni tushunadimi? Shu savollarga bir necha hafta davomida javob izlab, kuzatuvni yozib borgan tarbiyachi logopedga yo'llanma berishda katta yordam beradi. Buning uchun kuzatuv daftarida har bir bolaning nutqidagi o'zgarishlarni qisqa qayd etib borish kifoya.

Tuzatish ishlari har bir bola uchun alohida rejalashtiriladi. Odatda u bir necha bosqichdan iborat bo'ladi. Avval tayyorlov: til va lab mushaklarini, nafasni, eshitish diqqatini hamda barmoq harakatlarini tayyorlash. Keyin tovushni «qo'yish». Uchinchi bosqichda bu tovush bo'g'inda, so'zda, gapda va matnda mustahkamlanadi, bola o'xshash tovushlarni (s-sh, r-l) aralashtirsa, ularni farqlash ustida alohida ishlanadi, so'nggi bosqichda esa lug'at, grammatik shakllar va bog'lanishli nutq ustida ish olib boriladi.

Artikulyatsion mashqlar bu ishning poydevori. «Tabassum», «Xartum», «Ot», «Soat», «Mazali murabbo» kabi mashqlar til va lablarni harakatga o'rgatadi. Tajribali logopedlar bir narsani ta'kidlaydi: mashq ko'zgu oldida, uzoq emas, 3-5 daqiqa, lekin har kuni bajarilishi kerak. Haftada bir marta yarim soat shug'ullangandan ko'ra, har kuni besh daqiqa shug'ullangan yaxshi. Nafas mashqlari (qog'oz qayiqni puflash, yengil sharchani uchirish) nutq uchun zarur havo oqimini hosil qiladi, plastilin bilan ishlash, mozaika terish, tugma ajratish kabi mayda motorika mashqlari esa nutq markazlarining yetilishiga yordam beradi; bu bog'liqlikni ko'pchilik mualliflar ta'kidlaydi [7, 9].

Maktabgacha yoshdagi bola uchun eng samarali yo'l o'yindir. Rasmi loto, topishmoq, qo'g'irchoq teatri, kichik sahnalar bolani zeriktirmaydi. Ayni paytda ular bir tovushni yuz marta takrorlatish imkonini ham beradi, buni bola o'yin deb o'ylaydi. Musiqa bilan uyg'unlashgan harakatli mashqlar (logoritmika) nutq sur'ati va ohangini rostlaydi. Interfaol doska va kompyuter dasturlaridan ham foydalansa bo'ladi, faqat ularni vaqt bilan cheklash kerak va ular logoped o'rnini bosa olmaydi. Lug'atni boyitish va grammatik qurilishni shakllantirishda R.I.Lalayeva va N.V.Serebryakova usullariga murojaat qilish mumkin [10].

Eng muhimi, oilani ishga jalb qilish. Logoped bolani haftada ikki-uch marta ko'radi, qolgan kunlarda mustahkamlash ota-onaning zimmasiga tushadi. Agar ota-ona har gapda «noto'g'ri aytding, qaytar» deb tuzataversa, bola gapirishdan qo'rqib qolishi mumkin. Shu sababli ularga mashqlarni qanday va qancha bajarish, qachon maqtash kerakligini tushuntirib berish lozim. Tarbiyachi esa sayrda, ovqat paytida, o'yinda, ya'ni kundalik hayotning o'zida bola uchun gapirish sharoitini yaratib borishi kerak.

Nutq buzilishini erta aniqlash bolaning kelgusi o'qishi va muloqoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tizimli tekshiruv, bolaning bilish jarayonlarini hisobga olish, artikulyatsion, nafas va motorika mashqlari, o'yin usullari hamda oila va tarbiyachi bilan hamkorlik korreksion ishning samarasini oshiradi. Eng asosiysi, kutib o'tirmaslik. Nutqida shubhali belgi sezilgan bola logopedga qancha erta ko'rsatilsa, natija shuncha yaxshi bo'ladi.

Date: 7th October-2026

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.
2. «Ilk qadam» maktabgacha ta’lim tashkilotlarining davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
3. Ayupova M.Yu. Logopediya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
4. Ahmedova Z.M., Ayupova M.Yu., Hamidova M.P. Logopedik o‘yin. – Toshkent.
5. Mo‘minova L.R., Ayupova M.Yu. Bolalarda dizatriya nutq kamchiligini bartaraf etish texnologiyalari. – Toshkent, 2017.
6. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – Москва: Просвещение, 1968.
7. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. – Москва: Айрис-пресс, 2008.
8. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопедии. – Москва: Просвещение, 1989.
9. Волкова Л.С. (ред.) Логопедия. – Москва: Владос, 2008.
10. Лалаева Р.И., Серебрякова Н.В. Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи. – Санкт-Петербург: Союз, 2001.

